

Шинжлэх ухааны өнөөгийн түвшингээс авч үзвэл нийгэмд үйл ажиллагаа явуулдаг олон янзын институт (төрийн, улс төрийн, намын, төрийн бус байгууллагын г.м) байдаг.

Тэдний аль аль нь нийгэмд “зохицуулагч”-ийн үүрэг хүлээх үүднээс эрхийн актууд гаргадаг. Чухамхүү эдгээр актуудын үйлчлэх хүрээ харилцан адилгүй байх асуудал Үндсэн хууль болон түүнд нийцүүлэн гаргасан бусад салбар хуулиудад тусгагдсан байх шаардлагатай гэдэг байр суурийг ХХ зууны 70-80-аад онуудаас өрнөдийн судлаачид идэвхитэй дэмжиж иржээ.

Ялангуяа төрийн эрх мэдэл хуваарилах зарчим ийм байхыг шаарддаг. Энэ байр сууринаас авч үзвэл засаглалын субъектүүдийн эрх мэдэл, үйлчлэх хүрээ бусад институтээс давуу байх нь дамжиггүй билээ.

(Үргэлжлэл нь дараагийн дугаарт нийтлэгдэнэ)

ПОЛИТОЛОГИ III

Эрдэм шинжилгээний бичиг¹ ... (...): 25-35 дахь тал

УЛСТӨРИЙН СОЁЛ: ИНСТИТУЦИОНАЛЬ ХЭМЖЭЭС

Ё.Довчин

доктор, профессор

МУИС, НШУС, Улс төр судлалын тэнхим

Улстөрийн соёлын үзэл баримтлал улстөр хэмээх үзэгдлийг бүхэлд нь цогцоор авч үзэх бололцоо олгодоогоороо давуу талтай байдаг. Хэрэв улстөрийн соёлыг мэдрэмж, мэдлэг, үнэлэмж болж хувирсан улстөрийн систем хэмээвээс тэр нь тухайн нийгмийн улстөрийн хүрээний өнгөрсөн

туршлага, өнөөгийн амьдралыг өөртөө тольдон харуулдаг гэж болно. Энэ утгаар улстөрийн соёлын институциональ бүрэлдүүлбэр, түүний дотор монголын эдүгээгийн улстөрийн соёлыг институциональ хандлагын үүднээс задлан ялгаж шинжлэх нь судалгааны чухал чиглэл байх учиртай.

90-ээд оноос манай орон улстөр-нийгмийн ээдрээтэй цаг үеийг туулж байна. Улирч одсон он жилүүдэд улстөр, төр засагт хандах олон нийтийн хандлагад огцом өөрчлөлтүүд гарав. Эл үеийн улстөрийн түүхийн хамгийн гол шинж нь монголын нийгэм хэдийгээр хямралаас бүрэн гарч амжаагүй ч ардчилсан институтууд, үнэт зүйлс нийгэмд ямар нэг хэмжээгээр үндэслэн соёолж нийгэм идээшин дасч байгаад оршино. Гэвч ард хоцорсон арван таван жил улстөр судлаачдад улстөрийн олон олон эгзэгтэй асуудлуудыг судалгаа шинжилгээний өв болгон үлдээсэн бөгөөд өнөөдөр ч тэдгээр нь хариу нэхсээр буй.

Сүүлийн үед төрийн болон төрийн бус институтууд, тухайлбал, улстөрийн намуудад итгэх итгэл алдрах төлөвтэй байна. Улстөрийн лидерүүдэд хандах нь зэвүүцэл дургүйцлээр (*cynicism*) солигдож байна. Олонхийн улстөрийн сонголтыг хүндэтгэхээ болив. Эрх мэдэлд улайрсан тэмцлийн хөлд улстөр хийхийн эцсийн утга учир алдагдаж, тэр ч атугай “зорилго нь аргаа зөвтгөх”-ийн илрэлүүд хүч авах төлөвтэй. Элитийн улстөрийн соёл цэгцрэн ялгарч, эргэж олон түмэнд зохистой нөлөөлж чадахгүй байна. Ер нь л улстөрийн тоглоомын дүрмийг хэн дуртай нь яаж ч зөрчихөөс сийхгүй болж, түүнийхээ төлөө хууль, ёс зүйн хариуцлага хүлээдэггүй нь гэм биш зан болж гэмээр. Энэ бүхэн монголын улстөрийн соёлын суурь өөрчлөлтийн өнгөн талын, түр зуурын шинжтэй үзэгдэл үү, эсвэл улстөрийн нийгэмшил хэт удаан, аль эсвэл буруу замаар будилаад явна уу гэдгийг цаг хугацаа харуулах нь лав. Улстөрийн гүнзгий өөрчлөлтийн үйл явцад институциональ бүтцүүдийн гүйцэтгэх үүрэг, ролийг анхааралтай ажиглаж судлах шаардлага тавигдах нь зүйн хэрэг.

Ийм нөхцөлд шинэ тутам үүссэн ардчилсан институтууд хэр зэрэг тэсэн тогтож, эрийн цээнд хүрч, улстөрийн үйл явц “зөв” голидролоороо өрнөж чадах уу, үүнд ухамсартай рациональ хүчин зүйлийн шийдвэрлэх нөлөө байх уу гэдгийг улстөрийн шинжлэх ухааны онол-арга зүйд тулгуурлан шинжлэх нь чухал хэвээр байна.

М.Веберын үзсэнээр улстөр бол мөн чанар нь засаглалаар илэрхийлэгддэг нийгмийн харилцааны салбар болохын хувьд “улсуудын хооронд ч, улс дотроо ч засаглалд оролцох, аль эсвэл засаглалыг хуваарилахад нөлөөлөх тэмүүлэл” ажээ (*Вебер, 1990, с.646*). Тэрбээр нийгмийн тодорхой макро бүтэц болох улстөрд хүмүүсийн эзлэх байр сууриас хамаарч тэднийг нэгдүгээрт, “тохиолдлын улстөрчид” (*жирийн сонгогчид бид бүхэн*); хоёрдугаарт, “*хавсарсан улстөрчид*” (*жишээ нь, намын идэвхтнүүд, тэдний хувьд улстөр үйл ажиллагааных нь үндсэн салбар болоогүй*); гуравдугаарт, “*мэргэжлийн улстөрчид*” (*төрийн зүтгэлтнүүд, төрийн албан хаагчид, намын орон тооны ажилтнууд гэх мэт*) гэж гурван үндсэн бүлэгт хувааж үзсэн байдаг. Ийнхүү улстөр бол нийгмийн амьдралын онцлог хүрээ, засаглалын харилцаанд бүх хүмүүст ямар нэг байр суурь, роль ногддог гэсэн түүний үзэл санаа орчин үеийн бүтэц-үүргийн хандлага, түүний дотор Т.Парсонсын системийн онолд нөлөөлсөн ажээ.

Т.Парсонс улстөр нь нийгмийн системийн нэг дэд систем хэмээн үзээд “Улстөрийн амьдрал нийгмийн дэд системийн хувьд зорилго тодорхойлох, шийдвэр гаргах, тэдгээрийг хэрэв шаардлагатай бол улс орны нийт нөөцийг дайчлах замаар хэрэгжүүлэхээс бүрддэг улстөрийн тоглоомын хууль-эрх зүйн дэгийн хүрээнд засаглалын байгууллагуудаар дамжуулан лидерүүд хүмүүст

нөлөөлөх үйлдлүүдийн нэн нарийн нийлмэл цогц мөн” гэж тодорхойлжээ (Парсонс, 1993). Парсонсын улстөр бол нийгмийн амьдралын харьцангуй бие даасан дэд салбар болох тухай үндэслэл системийн шинжилгээний хөрсийг засч өгсөн гэж болно.

Д.Истон улстөрийн систем, түүний гадаад орчин хоёрын хоорондын шууд ба эргэх холбоог судлах үндсэн дээр өөрийн улстөрийн системийн онолоо боловсруулсан байдаг. Түүний загвар ёсоор (Easton, 1986, pp.29-43-д үз) улстөрийн системийн оршин тогтнох механизм, нэгдүгээрт, оролт (дэмжлэг, шаардлагын хэлбэрээр гадаад орчин улстөрийн системд нөлөөлөх), хоёрдугаарт, “хувиргалт” засаг төрийн хариуг шийдвэр болгож бэлтгэх, гуравдугаарт, шийдвэр гаргаж түүнийг практикт хэрэгжүүлэх, дөрөвдүгээрт, “гаралт” (засаг төрийн үйл ажиллагааны үр дүн гадаад орчинд эргэх холбоогоор дамжиж нөлөөлөх) гэсэн үе шатуудыг багтаадаг. Улстөрийн систем гадаад орчноос байнгын дохио авч байдаг нээлттэй систем юм. Түүний үндсэн зорилго нь орчиндоо дасч зохицох замаар системийн оршихуй, тогтвортой байдлыг хадгалахад оршдог.

Улстөрийн системийн дотоод агуулгыг институциональ бүрэлдүүлбэрүүд, тэдгээрийн хоорондын бүтцийн холбоо, харилцан үйлчлэл, мөн эдгээр холбоо, харилцан үйлчлэлийг зохицуулдаг албан хийгээд албан бус хэм хэмжээнүүд тодорхойлдог. Үүнээс үүдэн улстөрийн системийг гол төлөв зохион байгуулалтын (институтүүд), мэдээлэл-харилцааны (олон нийтийн мэдээллийн хэрэгсэл, коммуникацийн сувгууд), норматив-зохицуулалтын (хэм хэмжээнүүд), соёл-үзэл суртлын (үзэл санаа, үнэт зүйлс) гэсэн дэд системүүдээр бүдүүвчлэн харуулж болдог. Бүх дэд системүүд харилцан уялдаатай. Аливаа улстөрийн байгууллага өөрийн гэсэн системтэй, тодорхой үзэл суртал баримталж үйл ажиллагаандаа хэвлэл мэдээллийн хэрэгслийг ашиглаж байдаг билээ. Ийм шүтэлцээ нь нэг дэд системийн бүрэлдүүлбэр “доголдоход” нөгөөдөө, түүгээр зогсохгүй нийт системийн хэвийн ажиллагаанд нөлөөлнө гэсэн үг. Эдгээрийн дотроос **ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН** дэд системд улстөрийн засаглал институциж, хууль ёсны болж, легитимжиж, хэрэгжиж байдгаараа системийг хадгалахад шийдвэрлэх үүрэгтэй. Гэвч энэ нь бусад бүтцийн чиг үүргийг үгүйсгээгүй нь ойлгомжтой. Тухайлбал, **соёл-үзэл суртлын** дэд систем гэхэд улстөрийн намууд нийгмийн бүлгүүдийн ашиг сонирхлыг илэрхийлсэн онолын үзэл санаануудын нийлбэр цогцоос бүтсэн тодорхой улстөрийн үзэл суртлыг баримталж байдаг жамтай. Нийгэмд байдаг олон төрлийн үзэл суртал дундаас төр аль нэгэн үзэл суртлыг төрийн хэмээн зарладаггүй ч сонгуульд ялсан улстөрийн хүчин улстөрийн бодлогодоо өөрийн үзэл суртлыг ямар нэг хэмжээгээр баримжаа болгодгыг хүлээн зөвшөөрч таарна. Улстөрийн соёл нь улстөрд хандах хүмүүсийн субъектив хандлага, мэдлэг, мэдрэмж, үнэлэмжийн чиг баримжаа, үйл байдлын хэв загваруудыг илэрхийлээд зогсохгүй, бусад дэд салбаруудын “зан авир” улстөрийн соёлоор нэгтгэн илэрхийлэгддэг байна. Улстөрийн систем бүхэлдээ, түүний институт бүр тодорхой улстөрийн хэм хэмжээнүүдийн үндсэн дээр оршин тогтоно. Иймээс **норматив-зохицуулалтын** дэд систем бие даасан чиг үүрэг биелүүлэх бөгөөд улстөр-эрх зүй, ёс суртахууны хэм хэмжээг багтаадаг. Хэрэв хэн нэгэн үндсэн хуулийн заалт, эсвэл намын гишүүн дүрмээ зөрчвөл хариуцлага хүлээнэ. Харин ёс суртахууныг хөсөрдүүлсэн этгээдэд хүний мөс талаас нь нийгмийн зүгээс хүлээлгэсэн зэмлэл бол хараахан шийтгэл биш юм.

Улстөрийн коммуникацийг нийгмийн системийн янз бүрийн хэсгүүдийг холбож өгч, нэг “бие махбод” болгож өгдөг утгаар нь америкийн нэрт улстөр судлаач К.Дойч түүнийг улстөрийн “цусан хангамж”, түүнчлэн “эхийн сүү”-тэй

зүйрлэсэн нь *мэдээлэл-коммуникацийн* дэд системийн суурь үүргийг онцгойлон үзсэн нь тэр. Шинжлэх ухаан техникийн эрин үед мэдээллийн ач холбогдол урьд өмнө байгаагүй өсч, түүний нөлөөгөөр улстөрийн нийгэмшлийн үйл явцын хурдац нэмэгдэж, хүмүүсийн улстөрийн мэдээллийн төвшин ахисан нь улстөрийн шийдвэрийг сонгох бололцоог улам бүр нээлттэй болгожээ. Нөгөө талаар олон нийтийн мэдээллийн хэрэгслийг буруу зорилгоор ашиглах, олон түмний санаа бодлыг төөрөгдүүлэх явдал элбэгшив. Улстөрийн коммуникаци дан ганц хэвлэл мэдээллийн хэрэгслээр хязгаарлагдахгүй бөгөөд коммуникацийн бүх төрлийг тухайлбал, албан ёсны хийгээд албан бус, хувь хүмүүс хоорондын (*жишээ нь, цуурхал*) гэх мэтчилэн мэдээлэл харилцааны олон хэлбэрүүдийг багтаадагаараа илүү өргөн хүрээтэй ойлголт юм.

Ийнхүү улстөрийн системийн онолын үүднээс монголын нийгмийн өнөөгийн улстөрийн системийг ажиглавал шилжилтийн ээдрээтэй үеийг туулж байгаа нь илт. Улстөрийн системийн дэд системүүдэд байнга доголдол, “гацаа” үүсч үндсэн гол институтүүд, түүний дотор, тухайлбал, төрт ёс, улстөрийн намууд, намын систем, сонгуулийн систем, иргэний нийгмийн бүрдлүүд буурь сууж төлөвшөөгүй байна. Өөрөөр хэлбэл, улстөрийн шинэ систем нийгэмтэй хэрхэн харилцаж байх, мөн түүний бүрдэл хэсгүүдийн шинж чанар, хэлбэр ямархуу болохыг тааж хэлэхэд эрт байна. Эхний үед шинж чанар, хэлбэр нь либерал-ардчилсан улстөрийн системийг ихэнхдээ санагдуулж байсан бол ойрын үед социаль-демократ чиг давамгайлах хандлага байна. Хууль тогтоох, гүйцэтгэх засаглалын харилцан тэнцвэр, хяналтын зарчим одоо ч бүрхэг буй. Өнгөрсөн жилүүдэд манайд хоёр намын систем батжин бэхжих болов уу хэмээн хүмүүс тааварлаж байсан хэдий ч харин одоогийн хандлага, эрх зүйн орчин олон намын систем бүрэлдэхэд илүүтэй нөлөөлөх шинжтэй. Норматив дэд системийн зохицуулагч хүч мөхөсдсөөр буй нь цаашид ч улстөрийн систем сульдаатай байхын гэрч болно. Хууль болгон эрх зүйт (*шударга*) байж чадахгүй, гарсан хууль хэрэгжихгүй байгаа нь эрх зүйт төр төлөвшихөд чөдөр тушаа болсоор байна. Энэ нь “монголын хууль гурав хоног” хуучин сэтгэл зүй амь бөхтэй хадгалагдаж, хуулийн өмнө бүгд тэгш байх зарчим тунхаглал төдий, нийгэм-улстөрийн харилцаанд танил талын холбоо сүлбээ, жалга довны үзэл зонхилсон хэвээр ажээ. Ийм нөхцөлд клиентелизм, нативизм, непотизмын илрэлүүд хүчтэй байхаас яахав. Улстөрийн ашиг сонирхлыг илэрхийлэх, нэгтгэх үйл явцад патрон-клиентын харилцаа ямар нэг хэмжээгээр байдгийг үгүйсгэх аргагүй ч уг хэлбэр дангаар давамгайлж эхэлбэл нийгмийг ардчилахад ихээхэн уршигтай байх болно.

Гадна орчноос ирж буй дохио сануулгад хариулах улстөрийн системийн уян хатан чанар, чадвар сул байгаа. Хүн амын хэрэгцээ, ашиг сонирхлоос улбаатай санал хүсэлт, шаардлагад тохирсон хариуг тухай бүр шуурхай, итгэл үнэмшилтэй өгч чадахгүйгээс нийгэмд бухимдал үүсэх нь цөөнгүй. Улстөрийн системийн нэг эмзэг тал нь улстөрийн шинэ институтүүд ихэнхдээ өрнөдийн загварыг тэр чигээр нь дуурайж хуулбарласан шинжтэйд оршино. Энэ нь улстөрийн бүтэц, нөгөө талаас соёлын үндэс язгуур хоорондын зөрчлийг үүсгэдэг гэсэн үг. Барууны улстөрийн эрдэмтдийн дунд нэг үе хотжилт, аж үйлдвэржилт, боловсрол, мэдээлэл харилцаа мэтийн нийгэм-эдийн засгийн хөгжлийн тодорхой “босгуудыг” давж аажим хувьслын замаар ардчилалд шилжин орох ёстой гэсэн үзэл түгээмэл байсан бол, аз болоход ялангуяа ардчиллын гуравдахь давалгааны судлаачид ардчиллын үзэл санаа хөгжлийн ямарч төвшинтэй оронд уламжлалд нь тулгуурлан “*диффуз*”-ын замаар нэвтэрч тархахаар барахгүй ардчилсан институтүүд

уламжлалт бүтцүүдтэй эв зүйгээ олж дасан зохицох бүрэн боломжтой гэж нотлох болсон билээ. Иймд монголын ардчилсан сонголт буруу байгаагүй, ардчилал манайд идээших бодит бололцоо бий гэдэгт эргэлзэх хэрэггүй мэт. Гагцхүү улстөрийн ардчилсан систем бүрдүүлэх нь шинэ бүтцүүд, хэм хэмжээнүүдийн институтжилт төдийгүй уламжлалт соёлын элементүүдийг оновчтой хослуулах тухай асуудал тулгарсаар буй. Монгол хүн "гаднаас харахад тодорхой үзэл санааг хялбархан хүлээн авч буй мэт боловч түүнийгээ нэн өнгөц байдлаар хялбарчлан үздэг. Иймэрхүү хэв загвар монгол хүнийг туйлшралд байнга оруулж байдаг. Иймээс "түүхийг болон нийгмийг цоо шинээр гадаадыг дуурайн байгуулах хүсэлтэй" гэж судлаачийн тэмдэглэсэнтэй санал нийлэхээс аргагүй. Бид өнөөдөр барууны улстөрийн онол, үнэт зүйлсийг судалж, сургаж, сурталчилж, ажил үйл болгох гэж оролдож байгаа нь нэгэнт үнэн учраас алхам тутамдаа монгол менталитет, улстөрийн сэтгэлгээний уламжлалаа санаж бодолцох хэрэгтэй болно.

Хүний эрх, эрх чөлөө, эрх зүйт төр, парламентат ёс, сонгууль, олон намын систем, индивидуал үзэл бүгд улстөрийн сэтгэлгээ, тэмцэл, түүх, соёл, нийгэм-эдийн засгийн тэс ондоо нөхцөлд үүсч бий болсон, олон зуун жилийн жам ёсны хөгжлийн бүтээгдхүүн юм. Хэрэв улстөрийг засгийн эрхийн төлөө ашиг сонирхлын хайр найргүй тэмцэл хэмээн тодорхойлбол өрнөдийн жишгээс их хазайхгүй биз. Чингэж хэлсэнээр нь бид ч тэднийг буруутгаж чадахгүй. Учир нь капиталист нийгмийн туулсан зам, бодит байдал нь тийм байв. Тэгвэл монгол хүн эрхээс үүрэгт, эрх чөлөөнөөс сахилга, дэг журамд, эрх ашгаас эрхэмлэлд, хувь үзлээс хамтын ёсонд, эвдрэлцээнээс эв эед илүүтэй тал өгч ирсэн нь бас түүний буруу биш. Монголын улстөрийн соёлын мөн чанарыг төрт ёс, үүрэг, суртахуун тодорхойлдог гэж болно. "*Төр төмбөгөр, ёс ёмбогор*". Монголчуудын улстөрийн философи ийм. Ёс суртахуунгүй бол хууль биелүүлэх тухай ярилтгүй. Ер нь хүний нэр төр, алдар хүндийг эрх зүйгээр хамгаалах нь маш нарийн асуудал байдаг. Монголчууд төрөө дээдэлдэг ч бас ч бүхнээ түүнд даатгадаггүй. "Эзэн хичээвэл заяа хичээнэ" хэмээн ахмад нь залуудаа, эцэг эх нь үр хүүхэддээ, багш нь шавьдаа үеэс үед сургасаар ирсэн нь нэгийг хэлсэн хэрэг. Харь соёлын үнэт зүйлсийг өөрийн шүүлтүүрээр тунгаан авч, монголын улстөрийн соёл улам олон талт, нийлмэл, баялаг агуулгатай болж, орчин үежиж, шинэчлэгдэж чадваас улстөрийн систем шинэ нөхцөлд түргэн дасч зохицох болно. Бусдын хөгжлийн туршлага, үндэсний соёл уламжлалын онцлогийг тэнцүү харгалзах нь эцсийн дүнд шилжилтийн амжилтыг тодорхойлох болно. Монголын ардчилсан улстөрийн системийн шинж төлөв, загвар чухам үүнээс хамаарах учиртай.

Улстөрийн системийн зохион байгуулалтын дэд бүтэц, түүний дотор төрөөс их зүйл шалтгаалах нь хэн бүхэнд ойлгомжтой. Төр бол онцгой засаглал, бүрэн эрхээр тодорхойлогддог албан ёсоор хүлээн зөвшөөрөгдсөн нийгмийн зохион байгуулалтын нийтлэг түгээмэл хэлбэр юм. Улстөрийн шинжлэх ухааны түүхэнд улстөрийн тухай үзэл санааны хөгжилд төр ямагт төв байр эзэлж ирсэн байдаг. Улстөрийн сэтгэлгээнд "*төр төвтэй*" үзэл олон зууныг элээсэн бөгөөд төр хүмүүсийн амьдралыг зохицуулагч дээд засаглал хэмээх парадигм үеэс үед ноёрхож байжээ. Хөгжлийн явцад түүний агуулга өөрчлөгдөж төрийн дангаар захирах ёс төр-иргэний хийгээд иргэд хоорондын харилцан хүлээх үүргийг товойлгож тавих болсныг жишээ нь, "нийгмийн гэрээ"-ний онолын үеэс ажиглаж болно. XX зуун гэхэд "*нийгэм төвтэй*" парадигм улстөрийн онол, парактикт хүчтэй түрж орж ирсэн байдаг. Түүний үндсэн санаа нь төр дангаар ноёрхохын эсрэг плюраль үзэл санаа, нийгмийн янз бүрийн давхарга, бүлгүүдийн нөлөө, хяналтыг сөргүүлэн тавьсанд оршино. Ийнхүү хэдийгээр төрийн тухай номлол цагийн аясаар өөрчлөгдөж

тэр ч атугай төр мөхөх тухай марксизм, төр ерөөс хэрэггүй тухай анархизм гэх мэт улстөрийн үзэл суртлууд чанагш гарч ирсэн ч нийгмийн амьдралыг зохицуулахад төрийн эзлэх байр суурийг төдийлөн ганхуулж чадаагүй гэж болох биз. Учир нь үүнийг бодит байдал “зөвшөөрөх” аргагүй байв. Өнгөрсөн зууны 80-аад оноос улстөрийн шинжлэх ухаанд неоинституциональ хандлага өргөн дэлгэрч, түүний төлөөлөгчид юуны өмнө институцийн макро бүтцийг товойлгон тавьж улстөрийн институтүүд, тэдгээрийн зохицуулагч хэм хэмжээнүүдийн хувьсал өөрчлөлтийг шинжлэх замаар улстөрийн хөгжлийн далд механизмуудыг нээж үзүүлэхийг зорьсон бөлгөө. Неоинституционализм улстөрийн институтүүд албан ёсны байгууллагууд, албан ёсны дүрэм журмыг төдийгүй засаглалтай холбоо бүхий харилцаануудын зохион байгуулалтын хэлбэрүүд, албан бус хэм хэмжээ, процедурыг багтаадаг гэж үздэгээрээ уламжлалт институционализмаас онцлог юм. Улстөрийн институтүүд нь албан хийгээд албан бус хэм хэмжээнүүдээс бүтсэн зохион байгуулалтын нарийн төвөгтэй харилцааг бий болгодогыг неоинституционалистууд үгүйсгээгүй ч улстөрийн субъектүүдийг нэлэнхүйд нь “нийгмийн хүчнүүдийн тусгал” мэтээр үзэхийг эс зөвшөөрч, харин улстөрийн байгууллагууд мэдэгдэхүйц автономи шинжтэй, улстөрийн өөрчлөлтийн бие даасан хөдөлгөгч хүч, нэг үгээр төрийн институтүүд бол макро улстөрийн универсум байх учиртай ажээ. Энэ үүднээс өнөөгийн монголын институцийн системийн бүрдэлтийг ажиглахад нэг талаас албан ёсны институтүүд, хэм хэмжээ, нөгөө талаас албан бус институтүүд, “тоглоомын дүрэм” хоорондын зохистой харьцаа алдагдсан гэж болохоор байна. Тухайлбал, лобби бүлгүүд намын нэрээр ажиллаж, янз бүрийн ашиг сонирхлуудыг зүй ёсоор нь илэрхийлдэг парламентын хэлбэрүүдийн оронд хуурамч корпоратив маягийн бүлэглэлүүдийн нөлөө хүчтэй болж, төрийн захиргааны байгууллагуудын шийдвэр гаргах үйл явц ил тод биш байдгаас нөөцийн дахин хуваарилалт бюрократуудын үзэмжээр шийдэгдэх нь олонтаа. Иймд манайд бүрдэж буй институцийн системийг энэхүү корпоратив-бюрократ тоглоомын дүрмийг харгалзахгүйгээр дан албан ёсны институт, хэм хэмжээний хүрээнд ойлговоос учир дутагдалтай болох нь. Дурдсан “тоглоомын дүрэм” цаашид газар авбал улстөрийн системийн төлөвшилд сөрөг нөлөөлж, түүнийг авторитар-олигархи давамгайлсан дэглэмд хүргэхгүй гэх газаргүй. Ийм байдалд орохгүйн тулд неоинституционалистуудын үздэгчлэн ялангуяа шилжилтийн ээдрээтэй нөхцөлд төр, түүний институцилтийг гойд анхааран авч үзэх шаардлага тулгарч байна.

Дээр өгүүлснээр улстөрийн шинжилгээний “*нийгэм төвтэй*” парадигм 50-60-аад онуудад Америкийн улстөрийн шинжлэх ухаанд ноёрхож байсан бүтэц-үүргийн хандлагын нүүр царай болж байв. Уул хандлага ёсоор бол төр хэмээх ойлголт хуучирсан, тэр нь нэгэнт үеэ өнгөрөөсөн формаль-легал судалгаатай холбоотой гэж үзэж байжээ. Иймд тухайлбал, засгийн газрыг, төрийн бодлого, шийдвэрийг тодорхойлохын төлөө эдийн засгийн сонирхлын бүлгүүд, иргэний хөдөлгөөнүүдийн өрсөлдөөн, тэдгээрийн эвсэл тэмцлийн талбар хэмээн тайлбарлаж байв. Тэгвэл неоинституционалистууд чухам үүний эсрэг өөрсдийн үзэл баримтлалыг гаргаж тавьсан гэж болох юм. Жишээ нь, энэ чиглэлийн гол төлөөлөгчдийн нэг Т.Скокпол “Төрийг эгүүлэн авчирахуй” өгүүлэлдээ төрийг бие даасан, идэвхтэй субъект талаас үнэлж судлах санал дэвшүүлсэн юм. Тэрбээр нэгдүгээрт, төрийн автономи, хоёрдугаарт, төрийн чадамж, тэдгээрийн улстөрд нөлөөлөх үр дагаврын асуудлыг хөндөж тавьсан байна. Төр бол хүн ам, нутаг дэвсгэрийн хэмжээнд бүхэлд нь хяналт тогтоодог байгууллагын хувьд түүний дэвшүүлж хэрэгжүүлж буй зорилго нь ердөө л нийгэм, социаль бүлгүүд, ангиудын ашиг сонирхол, шаардлагын жирийн тусгал байж таарахгүй. Учир нь төр бие даасан зорилго томъёолж

дэвшүүлэх ёстой. Үүнийг л төрийн автономи гэж хэлнэ. Чухамдаа энэ нь төр бол маш чухал субъект гэдгийг харуулж өгч байгаа ажээ. Цаашид нийгэм эдийн засагт нүүрлэсэн бэрхшээл, ялангуяа нийгмийн хүчтэй бүлгүүдийн ил далд эсэргүүцлийг даван туулж албан ёсоор томъёолсон бодлого, зорилгоо хэрэгжүүлэх үүрэгтэй. Үүнийг төрийн чадамж хэмээж байгаа юм (Skocpol, 1996, p.63)

Төрийн институтууд, тухайлбал, засгийн газар сонирхлын бүлгүүдийн шахалт дарамтын дор нөөцийг хуваарилах төдий идэвхгүй үүрэг хүлээж, ашиг сонирхлуудын тэнцвэрийг түр аргацаах замаар цаг өнгөрөөж болохгүй нь тодорхой байна. “Төр төвтэй” тайлбарлалыг тойрч шинэ тутам хөгжиж буй төдийгүй Их Британи, АНУ зэрэг хөгжингүй ардчилсан орнуудад хурц маргаан өрнөж, үүнтэй холбоотойгоор нийгмийн шинжлэх ухаанд ч эдийн засаг, нийгэмд гүйцэтгэх төрийн үүргийг үндсээр нь дахин шүүн тунгаах парадигмын шилжилт болж байгааг судлаачид цохон тэмдэглэж байна.

Төрийн автономи, чадамж юуны өмнө төрийн легитимтэй холбоотой. Монголын төр өнөөдөр онол ёсоор бол Веберын улстөрийн ноёрхлын идеал загваруудын (Вебер, 1990, с.646-647-д үз) хууль ёс-рациональ хэв маягт түлхүү тулгуурлахыг зорьж байгаа ч үр дүн төдийлөн сайн биш байгаа нь илэрхий. Үүнийг монголын нийгмийг үе үе шавхуурддаг улстөрийн тогтворгүй байдал нотолно. Гэхдээ үүгээр монголын төр легитимийн хямралд орсон гэхэд арай эртдэх биз. Улстөрийн огцом өөрчлөлтийн нөхцөлд тогтворгүй байдал үүсч болохыг үгүйсгэхгүй боловч хэрэв түүний давтамж өндөр байвал нийгмийн амьдралд таатай тусах нь ховор. Ер улстөрийн тайван байдал (*Stability*) тогтвортой хөгжлийн (*Sustainable*) үндэс суурь болж байдаг нь улс орнуудын туршлагаар батлагдсан гэж хэлэх үндэстэй.

Төрийн автономи, чадамжийг чухамдаа хураангуйлан илэрхийлэгч нь төрийн түшээд, төрийн албан хаагчид мөн. Улстер бол хүний үйл ажиллагааны онцлог төрлийн хувьд нэг талаас легитим ноёрхлын аппарат, нөгөө талаас нийгмийн бүхий л амьдралд хамаатай тусгайлсан мэргэжлийн үйл ажиллагаа байдаг гэсэн М.Веберын нэн чухал үзэл санааг энд дурдаж болно. Төрийн бюрократ бол харьцангуй бие даасан эрх мэдэлтэй байж, наад зах нь нэгдүгээрт, тэднийг ноёрхогч газар өмчлөгч болон үйлдвэр худалдааны ангиудаас сонгож аваагүй байх, хоёрдугаарт, тэд төрийн албанд дэвшсэнийхээ дараа эл ангиудтай хувийн хийгээд эдийн засгийн шадар холбоо сүлбээ тогтоохгүй байх хоёр нөхцлийг хангаж байх ёстой ажээ. (Trimberger, 1978, p.4). Веберын тодорхойлсноор бюрократын давуу тал нь нийгмийг рациональ удирдлагаар хангаж, шинэтгэлийн оновчтой стратеги бодлого санаачилж, шийдвэрийг хэрэгжүүлэх үүрэг хариуцлага хүлээж байдагт оршино. Жишээ нь, улс орны хөгжлийн үзэл баримтлалыг боловсруулж хэрэгжүүлэх нь төрийн албан хаагчдын хэнтэй ч хуваалцахгүй хийх ажил нь мөн. Шилжилтийн эхэн үед хувьчлалын бодлогод гарсан алдаа завхралын хор уршгийг өнөө хэр нийгэм амссаар байгаа нь бодит үнэн билээ. Төрийн өмчийг задлах нэрийдлээр чанаргүй зээл, банкны дампуурал болгон хувиргах замаар эрх мэдэлтнүүд “ажиллацгааж”, овжин, эрх мэдэл, өмч хөрөнгөд ойр нь завшиж, улмаар нийгмийн тэгш биш байдал хоромхон зуур газар авч, үр дагавар нь ядуурал, хээл хахууль болж үлдсэн юм. Эдгээр үзэгдлийг өнөөдөр, нийгмийн бодлого, хууль тогтоомжоор залруулахыг оролдовч их хугацаа, хүч шаардах нь илт байна. Эцсийн үр дүнгийн тэгш байдлыг хангадаггүй юмаа гэхэд ядаж гарааны харьцангуй тэгш байдлыг хангахад төр тууштай, алсыг харсан бодлого хэрэгжүүлэх учиртай байв. Хялбар аргаар үтэр түргэн хөлжиж болдог юм байна гэсэн нийгмийн сэтгэл зүй давамгайлах болсон нь хүмүүсийг бүтээлч хөдөлмөрийн үр шимд үл

итгэхэд хүргэж, харин зүсэн бүрийн хонжвор, зулгуйдсан шагнал, шалгаруулалт, шоу, мөрийтэй тоглоом, найр наадамд хөл алдаж, уул овоо, хад чулуунд хувь заяагаа даатгах нь нийгэмд дасал болжээ. Залуучууд архи дарс эргүүлэн баар цэнгээнээр цагаа барж, хөнгөн амьдрал, биеийн жаргалыг урьдал болгодог гедонист хандлага, хэрэглээний нийгмийн сэтгэлгээ дэлгэрсэн. *Ёс суртахуунгүй харгис бурангуй санаа бодол нийгмийн гүн рүү улам яргах болов.* Өндөр хөгжсөн орнуудын хөгжлийн бодит үр дүн болж гарч ирсэн постматериалист үнэт зүйлс манай ядмаг эдийн засаг, хүмүүсийн ухамсар, үйл байдал, үндэсний ёс заншилд олигтой тохирохгүй байгааг бодит байдлаас төвөггүй харж болно. Элдэв төрлийн зан үйл, ёслолд төрийн дээд тушаалтнууд ч ямарч бодлогогүй оройлон оролцож улам дэм өгдөг болжээ. Чингис хааны төр улсын хүч чадал нь түүний шадар туслахууд, цэрэг дайчид нэгэн үзүүрт сэтгэлээр төрдөө үнэнч зүтгэж ирсэнд оршиж байсныг гадаадынхан ч онцлон тэмдэглэсэн байдаг. Шилжилтийн гэгдэх жилүүдэд төрийн ажилтны ёс зүйн хувьд ямархуу “чөлөөт уналт” болсныг нуршилтгүй бүгд мэдэх бөлгөө. Хүн бүрийг “улстөрийн амьтан” болгож, тэдний хоорондын харилцааны тодорхой хэм хэмжээ, дүрэм журмыг тогтоож өгч байдаг соёл, уламжлалын үнэт зүйлсийн систем хямрах нь улстөрийн системийн хямралд ч хүргэж болдог. Бидний олигтой урагшлан хөгжиж чадахгүй буйн гол шалтгаан нь залхуу араншин, бэлэнчлэх сэтгэлгээ, “*хуулийг гууль болгодог*” зуршилд оршиж байна гэхэд их буруудахгүй. Монгол өнөөдөр ажиллах хүчээ гадаадад гаргах хүн ам нь багтаж ядсан орон уу гэвэл тийм биш нь тодорхой. Харин ч хийх ажил хамгийн ихтэй улсуудын тоонд багтах биз. Гэвч хүмүүс бүтээн байгуулалтад тэр бүр ханцуй шамлан орохгүй байна. Үүнд төрийн бодлого, зохион байгуулалт ус агаар мэт үгүйлэгдсэн хэвээр байна. Энэ бүхэн төрийн чадамжаас шууд шалтгаалдаг гэж болно.

Төрийн албаны босгыг өндөрсгөж, төрийн аппарат байнга шинэчлэгдэх нөхцлийг даруй бүрдүүлэх хэрэгтэй. Төр хүн, хөрөнгө санхүүгийн дотоод нөөцөө шавхан дайчилж, улс үндэстнээ өөр хэн ч биш гагцхүү монголчууд өөрсдөө л авч явах үүрэгтэй гэсэн зарчмаар бодлого, практик үйл ажилдаа хандах учиртай. Яам, агентлагууд, аймаг сумдыг цэгцлэн засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн бүтцийг шуурхай өөрчлөх үүднээс төрийн нүсэр бүтцийг задлах, шат дамжлагыг цөөрүүлэх, төсвийн элдэв төрлийн үргүй зардлыг зоригтой багасгахад чиглэсэн төрийн захиргааны шинэтгэлийн сураг нэг сонгуулиас нөгөөд, нэг засгийн газраас дараачийнхад хэсүүчлэхээс үл хэтэрдэг нь төрийн чадамж шавхагдаж, төрийн хууль, шийдвэр үнэгүйдэхэд хүрч байна. Татварын хуримтлалыг үр ашиггүй зарцуулах, төрийн үйлчилгээний чанар доройтох, хүнд суртал, авилга цэцэглэх, төрийн байгууллага, албанд итгэх итгэл унах зэрэг нь төрийн чадамжийг төрийн удирдлагыг өөрчлөн шинэчлэх замаар дээшлүүлэхийг шаардаж байгаа юм. Төрийн захиргаанд менежерил үзэл санааг нэвтрүүлэх нь олон шат дамжлагыг багасгаж, данхар бюрократ аппаратын үр ашиггүй үрэлгэн байдлыг даван туулах зорилготой. Төрийн захиргааны шинэтгэл төрийн удирдлагад зах зээлийн элементүүдийг тусгаж, төрийн бүх шатны байгууллагуудын бүтэц, хувийн болон төрийн секторуудын хүлээх үүргийг дахин авч үзэж, төвлөрлийг сааруулах, бүтэц, чиг үүргийг шилжүүлэх, өөрөө удирдах ёсыг хөгжүүлэхэд чиглэгдэх ёстой. Төрийн захиргааны шинэтгэлээс эдийн засгийн үр ашгийг төдийгүй бас шударга ёсыг хэрэгжүүлэхийг шаарддагыг санах хэрэгтэй. Өөрөөр хэлбэл төрийн удирдлагад зах зээлийн болон ардчиллын механизмуудыг хослуулах тухай ярьж байна. Нэг үгээр энэ нь төрийн захиргааг улстөрийн хяналт дагалдах ёстой гэсэн үг. Улстөрийн удирдлагын мөн чанар нь гүйцэтгэх засаглал, хууль тогтоох засаглалын эрх

үүргийг тов тодорхой зааглахад байдаг. Өнөөгийн парламент, засгийн газар “*холилдсон*” хувилбар манай бодит нөхцөл байдалд хэр зэрэг нийцтэй байгааг эргэн харах шаардлага буй. Парламентын гишүүд сонгогчдын захиа даалгавар биелүүлэх нэрийдлээр мөнгө хөрөнгө хуваарилуулах, гүйцэтгэх засаглалын өмнүүр орж аж ахуйн аар саар ажлаар хөөцөлдөх нь дээр дурдсан улстөрийн зарчимд нийцэхгүй нь лав. Ер нь ажиглахад Засгийн газар, парламент, Ерөнхийлөгч гэж гурван өөр нэр байх боловч хэрэг дээрээ гурван “засгийн газар” байгаа мэт.

Улстөр бол зөвхөн төрийн удирдлага төдий бус, басхүү түүнд нөлөөлөх тухай асуудал юм. Төрийн өөрийн эрх, чадамжийн талаар ярих нь иргэний нийгмийг үгүйсгэсэн хэрэг огт биш. Иргэний нийгэмгүйгээр ардчилсан төр оршин тогтнож чадахгүй. Хэрэв нийгэм дэх улстөрийн биш гэж болохоор янз бүрийн салбаруудад төр хутгалдан орвол иргэний нийгэм, засаглалын тэнцвэрийг алдагдуулж, улмаар тэр нь тэдгээрийн хоорондын зөрчлийн хүрээг улам тэлдэг жамтай. Төр, иргэний нийгмийн хооронд яриа хэлэлцээр, чөлөөтэй санал солилцол, нээлттэй харилцаа дутагдснаас төрийн засаглал бюрократчилагдаж захиргаадсан шийдвэрүүд гарах, улмаар нийгэмд тогтворгүй байдал үүсэх нэг үндэс болдог. Төрд хүч нөлөөгөө тулгах санаархалтай ашиг сонирхлуудаас ангид байж, асуудлыг шийдвэрлэхэд парламентын механизмыг зохистой хэрэглэх урлагт нухацтай суралцахгүй байгаа нь улстөрийг “*гудамжинд*” гаргахад хүргэх гэмтэй. Ардчилсан нийгэмд жагсаж цуглах нь хэвийн үзэгдэл. Харин иргэдийн хөдөлгөөнүүд эмзэг асуудал дээр тоглож популизмаар “*хөөрөгдөж*”, экстремизм рүү хальтираад байх нь тийм ч хэрэгтэй бус. Ард түмнийг зөвхөн улстөрийн тэмцлийн арга хэрэгсэл болгож болохгүй. Юуны өмнө эрх чөлөө гэж юу болох, түүнийг хэрхэн хариуцлагатай эдлэх тухайд ултай эрэгцүүлж тунгаах нь чухал. Эрх чөлөөг дур зоргоос ялгаж салгах хэрэгтэй. Академич В.С. Нерсесянц “Эрх чөлөө бол өөрийн түгээмэл, албан ёсны, эрх зүйн илрэлээрээ чухам юу юм бэ? гэвэл нэгдүгээрт, нийгмийн харилцаанд оролцогчид нэг нь нөгөөгөөсөө хараат бус, өөрийн эрхтэй байдагт, гэхдээ үүний хамтаар хоёрдугаарт, тэд тэрхүү харилцаанд оролцохдоо (*харилцан үйлдэхдээ*) зохицуулалтын нэгдмэл, нийтлэг хэм хэмжээнд адил тэгш байдлаар захирагддагт оршино. Бодгалуудын эрх чөлөө нь тэдний хүсэл зоригийг давхар илэрхийлнэ. Эрх зүй дэх хүсэл зориг бол эрх чөлөөт хүсэл зориг мөн бөгөөд тэрээр эрх зүйн мөн чанарлаг шинжүүдэд нийцэж тохирсон, дур зоргын хүсэл зоргоос ялгаатай, дур зоргын эсрэг байдаг. Эрх чөлөө нь нийгмийн амьдралд эрх зүйн хэлбэрээр оршиж хэрэгжихээс ондоо, ямар нэгэн өөр хэлбэрийг хүн төрөлхтөн одоогоор олж бий болгоогүй л байна” (*Нерсесянц, 2001, 270-272 дахь талд*) гэж бичсэн байдаг нь ардчиллын ач буянаар эрх чөлөөгөө эдэлж буй, эрх чөлөөгөө хязгааргүй эдлэхийг хүсэмжилж буй хэнд ч санууштай зүйл мөн. Иймд эрх чөлөөнд дулдуйдан төрд шаардлага тавьж тэмцэгчид радикал алхмуудыг хэт шохоорхохоос аядуу үйл байдлыг эрхэм болговол ардчилалд илүү өлзийтэй байх болно. Чингэж хэлэхийн учир нь олон түмний улстөрийн идэвхжил хэт өндөр, дороос шахалт дарамт хэрээс хэтэрвээс ардчиллын хэвийн бойжилтыг бусниулж болзошгүй байдагт оршино.

Адам Пшеворски “Ардчилсан өөрчлөлтийг үргэлжлүүлэхэд зохион байгуулагдсан ажилчдын дуулгавар, тэсвэр тэвчээр шаардлагатай “-г нэгэнтээ сануулсан байдаг (*Przeworski, 1986, p.63*). Иймд иргэдийн хөдөлгөөн үр ашигтай төдийгүй нэн чухал, гагцхүү эх адаггүй эмх замбараагүй байдал болж хувирваас ардчилах үйл явцад халгаатай байдгийг анзаарах нь чухал ажгуу.

90-ээд оны улстөрийн тэмцлийн арга хэлбэр, улстөрчдийн имижээр эдүгээ улстөрийг “хөшүүрэгдэхэд” амаргүй болсныг хэлэх хэрэгтэй. Иргэдийн

хөдөлгөөн нөгөө талаас хүн амын нэлээд хэсэг аль нэг тухайлсан намын үйл ажиллагаанд бус, харин нам-улстөрийн системд бүхэлд нь сэтгэл дундуур байгаагийн тусгал болж байна. Ийнхүү легитим засаглал, хэрэг дээрээ нам, төрийн институтүүдэд нийтэд нь үл итгэх байдлаар хандах нь иргэдийн дунд илэрхий ажиглагдаж байгаа билээ.

Намууд улстөрийн ардчиллын амин чухал механизм болж төрийн автономии, чадавхид шууд нөлөөлж байдаг. Өнөөдөр асуудлын гол нь намын тухай бидний төсөөлөл, намуудын хэв маяг, үйл байдал, үйл ажиллагаа олон улсын жишиг, улстөрийн эрчимтэй өрнөлийг дагаж түргэн шинэчлэгдэж чадахгүй байгаад болов уу. Парламентын одоогийн нөхцөлд намын тухай хуучин ойлголтоо дахин эргэцүүлж тунгаах, парламентын намын нарийн чимхлүүр ажлын урлагт суралцах, цаг үе, нийгмээ соргог мэдрэн ажиллах, улстөрийн тоглоомын дүрмийг ягштал баримтлахын оронд лидерүүд нь нэг намын ноёрхлын үеийн монополи эрх мэдлийг санагалзсан явуургүй мөрөөдлөөс салж чадахгүй, ямар ч үнэ цэнээр хамаагүй эрх мэдлийн оройд гарахын төлөө муйхарлан зүтгэдэг нь намууд ардчиллыг урагш хөгжүүлэх бус харин хойш чангаа хүч болж байгаа нь нууц биш. Намын орших, эс оршихуйтай шууд холбоотой түүний санхүүжилтийн бэрхшээлийг овжин ашиглаж, түүнд дөрөөлж мөнгөтэй, зальтай, шударга бусаар хүмүүс төрийн алба өөд хошуурах болсон нь яавч улстөрийн таатай үр дагавар авчрахгүй. Элдэв бүтэлгүй явдалтай орооцолдож олны нүдний өмнө нэр нүүрээ барж, ёс суртахуун, хууль ёсыг хөсөрдүүлсэн этгээдүүдийг намууд өөрийн гишүүн гэдгээр халхавчилж шударга ял шийтгэлээс бултуулдаг нь хэм хэмжээ мэт болсон. Сонгуульд ялсан нам “ялагч бүхнийг авах” зарчмаар хандаж, төрийн албан тушаалыг шан харамж маягаар хуваарилдаг үеэ өнгөрөөсөн систем (*spoils*) үйлчилсээр байна. Эдгээр нь төрийн бие даасан байдал, чадамжийг цаагуураа ноцтой сулруулсаар буй нь тодорхой. Намууд төрийн ажилд хэт хутгалддаг болсноос засаглалын формаль субъект- ард түмний эрх ашгийг тээгч төр засгийн эрхийг хэрэг дээр барьж чадаж байна уу гэдэгт эргэлзэх үе ч бий. Ер саяхан зад шүүмжлэгдэж асан “ангич” хандлага харин одоо “намч” хандлагаар л солигдсноос бус мөн чанар нь хэвээр гэхэд хэтрүүлэг болохооргүй ажээ. Парламентын нөхцөлд сонгуулийн кампанийн явцад улстөрийн намуудын өрсөлдөөн тэмцэл хурцдаж, улстөрийн ажил ид өрнөдөг бол сонгууль хооронд тэдгээрийн үйл ажиллагаа аядуу хүлээцтэй болж, олонхийн сонголтыг хүндэтгэж төр засагт ажиллах боломж олгож, дотоод ажлаа голлон эрхлэх учиртай. Намын нэрт онолч Дж.Сартори “Нам гэдэг бол сонгуульд оролцдог, үүний дүнд өөрийн нэр дэвшигчдийг төрийн байгууллагуудад оруулах чадвартай аливаа улстөрийн бүлэг “хэмээн тодорхойлсон байдаг. Энэ нь нам бүх нөхцөлд бүх цаг үед гагц улстөрийн шалгарсан авангард байхын төлөө “бужигнуулах” ёстой бус гэдгийг нэг талаар сануулсан хэрэг. Өөрөөр хэлбэл, улстөрийн өрсөлдөөнийг ухаалгаар хязгаарлаж сурах хэрэгтэй болно. Гагцхүү чингэснээр “бусдын эсрэг бүгдийн дайнаас” гарч чадна. Уг нь намууд оюуны шавхагдашгүй эх булаг байж, улс орныхоо хөгжил дэвшлийн асуудлаар алсыг харсан даацтай санал онол дэвшүүлж, альтернатив бодлого боловсруулан үзэл бодлоо уралдуулахад илүүтэй анхаарах үүрэгтэй. Гэтэл тулга тойрсон хоосон маргаан, явган хэрүүл, хов жив, хардлага сэрдлэг, огцруулах төдийхнөөр өвөр зуураа толхилцон хүчээ барж, заримдаа улстөрийн түр зуурын ашиг хонжоо хайн үндэсний эрх ашигт сэв суулгах үйл байдал гаргахаас ч буцахгүй төлөвтэй. Америкийн нэрд гарсан транзитологич Растоу ардчилсан шилжилтийн “цорын ганц суурь нөхцөл нь үндэсний эв нэгдэл” гэж заагаад энэ үед улстөрийн зөрчил, тэмцэл хичнээн хурцдавч тэдгээр нь гагцхүү “гэр бүлийн халуухан санал

зөрөлдөөний” хүрээ гортигт баригдах ёстойг тэмдэглэсэн байдаг (*Rustow, 1999, pp.25-29*). Манай намууд хоорондын тэмцэл иргэдээ талцуулан нийгмийн бүтээлч хүч нөөцийг тарамдуулж буй нь нэг талаас туйлшрал, нөгөө талаас плюраль ёсыг хольж хутгаж байгаатай холбоотой. Энэ нь яваандаа улстөрийн амьдралд иррациональ үйл байдал зонхилоход хүргэнэ. Улстөрийн намуудад бүлгийн ашиг сонирхол байх нь мэдээж боловч бодлого, үйл ажиллагааных нь нийгмийн утга учир тэдгээрийг нийтийн эрх ашгийн огтлолцол дээр зайлбаргүй уулзуулж өгдөг. Ардчиллын эдийн засгийн онолыг үндэслэгч Антони Даунс “*Хэрэв өөрийн асуудлуудаа амжилттай шийдвэрлэе гэж байгаа бол аль ч нийгэмд улстөрийн рациональ чанарын өндөр төвшин чухал шаардлагатай*” (*Downs, 1985, p.11*) гээд намуудын рациональ шинж нийгмийн хэмжээний зөвшлөөр хэмжигдэнэ гэж цохож тэмдэглэснийг дурдаж болно. Ардчилал хөгжсөн орнуудын туршлагаас харахад намууд нь эцсийн бүлэгт үндэсний эрх ашиг, эв нэгдлийг эрхэмлэж, экстремизмын аливаа илрэлийн эсрэг тууштай зогсож улстөрийн тогтвортой байдлыг хангахын төлөө байснаараа улс орныхоо хөгжил цэцэглэлтэд хувь нэмэр оруулсан байдаг.

Бид цагийн ороо бусгаа, замын уртад хэрхэвч мартаж болохгүй зүйл бий. Энэ бол монголчууд улстөрийн ардчилал, зах зээлийг эргэлт буцалтгүй сонгосон явдал. Үүнийг санаж сэрэхийн учир нь бид ардчиллын мөн чанарыг илтгэдэг сонгуулиа шударга зохион байгуулж, олонхийн сонголтыг хүндэтгэн үзэж чадаж байна уу, бүгдээрээ хэлэлцэж олонхоороо баталсан шийдвэрийг цөөнх нь дагаж биелүүлдэг ардчиллын зарчим хэрэгжиж байна уу гэдгийг эрүүл саруул ухаанаар эргэцүүлж байхад илүүдэхгүй. Хэрэв ингэж чадахгүй байгаа бол бид ардчиллыг аман дээрээ дэмжихээс хол хэтрэхгүй байна гэсэн үг. Дэлхий дээр засгийн газрыг бүрдүүлдэг үндсэн хоёр хэлбэр л бий. Олонхийн эсвэл эвслийн. Бидэнд аль алиныг нь туршин үзэх боломж олдсон. Гэвч чухам энэ нь л давуутай юм гэсэн итгэл үнэмшлийг нийгэмд одоо хэр өгч чадахгүй л байна. Хууль ёс, моралийг төрийн хүмүүс ч, жирийн иргэд ч үл тоож, хэн ч хэний ч өмнө хариуцлага хүлээдэггүй бол энэ бидний сонгосон ардчилал мөн үү? Ардчиллын хэмжүүр-улстөрийн өрсөлдөөнийг эсрэг талаа гүжир гүтгэлэг, гутаан доромжлолоор унагаах гэсэн өтөл бэртэгчин үзлээр сольж, “дөрөвдэх засаглал” үүний зэвсэг нь болж хувирвал бид бүхний хүссэн ардчилал мөн үү? Ардчиллын хэмжүүр- улстөрийн оролцоог улстөрийн хийрхэл болгож, зөвшил, зөвшилцлийг зөрчил шийдвэрлэх гол арга хэмээн дэлхий нийтээр үнэлсээр атал хүчирхийллийг урьдал болгох нь ардчилал мөн үү? Бүх намууд нийгмийн халамжийн амлалт, “өгөөмөр зан”-гаар бодлогоор уралдацгааж, нийгмийн бүлэг давхарга бүр, луйвардуулсан бүхэн төртэй тооцоо хийхийг санаархах болсон нь сонгож авсан зах зээл мөн үү?

Ардчилал хэзээ Монголд бэхжилээ олох вэ? гэвэл ардчилал судлаачдын хэлснээр “*ардчилал хот даяар цорын ганц тоглоом*” болсон цагт л гэж хариулъя. Улстөрийн соёлын институциональ бүрэлдүүлбэрүүд бүтэц хэлбэрийн хувьд өсч өндийгөөд зогсохгүй, тэдгээр нь өөр хоорондоо, иргэдтэй харилцахдаа гагцхүү улстөрийн тоглоомын дүрмээ хөдөлбөргүй баримталдаг болох нь ардчиллын хамгийн чухал нөхцөл юм. Улстөрийн элитийн үйл байдлыг хувийн амбици, нууц далд хуйвалдаан тодорхойлдог эргүүлгээс гарч чадахгүй бол ардчилал бэхжих хөгжихөд хэцүү байх болно. Ийнхүү институциональ хүчин зүйл өөрчлөлтийн гол механизм байж, монголын улстөрийн амьдралд зөвшилцөл, эв нэгдэл, хууль ёс, хариуцлага, зохион байгуулалт, тогтвортой байдал улстөрийн соёлын тодорхойлогч параметрууд болсон цагт ардчилал бүрэн утгаараа “ажиллаж” бэхжих болно.

Ном зүй

Нерсеянц В. Эрх зүй бол тэгш байдал, эрх чөлөө ба шударга ёсны зайлшгүй хэлбэр болох нь. Орч. А.Жамбал || Философи Эрхийн судлал. XX боть. УБ., 2006.

Вебер М. Политика как призвание и профессия || Вебер М. Избранные произведения. М., 1990.

Парсонс Т. Понятие общества: компоненты и их взаимоотношения || Thesis.1993. Т.1. Вып.2.

Easton D. The Analysis of Political Systems || Comparative Politics: Notes and Readings. Ed.by B.Brown, R.Macridis. USA, 1986.

Downs A. An Economic Theory to Democracy. USA. 1985.

Prezowski A. Some Problems in the Study of the Transitions to Democracy || Transition from Authoritarian Rule: Baltimore: The Johns Hopkins University Press. 1986.

Rustow D. Transitions to Democracy: Toward a Dynamic Model || Transitions to Democracy. Ed.by L.Anderson. USA. 1999.

Skocpol T. Bringing the State Back in || Comparative Politics: Notes and Readings. Ed. by B.Brown. R. Macridis. Belmont. 1996.

Trimberger E. Revolution from Above N.J. 1978.